

Beelden van waternatuur

MAARTEN JACOBS, ALTERRA

DIEDERIK VAN DER MOLEN, RIZA

Mensen hebben uiteenlopende beelden van waternatuur: de ideeën verschillen over wat echte waternatuur is, hoe we er mee om moeten gaan en wat mooie waternatuur is. Uit een enquête onder medewerkers van Rijkswaterstaat kwamen vijf waternatuurbeelden naar voren. Deze lopen van het wilde waternatuurbeeld met weinig plaats voor menselijke activiteiten, tot het menselijke waternatuurbeeld met veel plaats voor menselijke activiteiten. Verschillen waternatuurbeelden leiden tot uiteenlopende standpunten over waterbeleid. Het is daarom, zowel bij communicatie over water als binnen beleid voor water, van belang om hiermee rekening te houden.

Mensen koppelen uiteenlopende betekenissen aan waternatuur. Zo bestaan verschillende standpunten over de inrichting van het IJsselmeer. De één wil het open houden, terwijl de ander liever een grote diversiteit aan soorten ziet, te bereiken door de aanleg van eilanden. De één ziet natuurontwikkeling als actieve handhaving van patronen en soorten, de ander wil alleen randvoorwaarden beïnvloeden en de verdere ontwikkeling overlaten aan autonome natuurlijke processen.

Waternatuurbeelden beschouwen we als structuren van duurzame betekenissen die men koppelt aan waternatuur. Deze beelden beïnvloeden bijvoorbeeld waar men op let als men waternatuur ziet, wat de idealen zijn met betrekking tot waternatuur en het draagvlak voor beleid voor water. Verschillen in waternatuurbeelden leiden vaak tot verschillen in meningen over concrete maatregelen voor water. Ze kunnen leiden tot verschillende producten en verschillende visies. De meeste mensen zijn zich helemaal niet bewust van het beeld dat ze hebben van waternatuur. Het beeld blijft op de achtergrond, onbewust, impliciet en onbesproken. Als men zich niet bewust is van de waternatuurbeelden van waaruit men onvermijdelijk denkt en handelt, dan kan sprake zijn van meningsverschillen waarvan men de achterliggende motieven niet goed kan achterhalen. En met problemen waarvan de achtergronden niet bekend zijn is het lastig omgaan. Voor Rijkswaterstaat was deze problematiek aanleiding om onderzoek te laten doen naar de beelden van waternatuur die leven binnen de organisatie³.

Relevantie van waternatuurbeelden

De kennis die het onderzoek oplevert, kan bijdragen aan de bewustwording van een bron

van meningsverschillen over water en waterbeleid. Meningsverschillen over water kunnen daardoor explicieter, begrijpelijker en hanteerbaarder worden. Dit biedt kansen om de interne en externe communicatie over water te verbeteren, en beter aan te sluiten bij de opvattingen in de maatschappij. Zeker in een waterland als Nederland, waarin allerlei diepgewortelde culturele en emotionele betekenissen aan het water worden verbonden⁴, is het aansluiten bij opvattingen van belang om succesvol beleid te ontwikkelen. Kennis over de beelden van waternatuur wordt des te belangrijker in het licht van twee trends. Ten eerste de toenemende mondigheid van de burger, die minder automatisch vertrouwt op beleidsmakers en uitvoerders en steeds meer met hen in discussie treedt. Ten tweede de 'paradigmawissel' in het waterbeheer, een overgang van 'water keren' naar 'water accommoderen'⁵. Door deze overgang van de meer technisch georiënteerde waterbeheersing naar een ook op de ruimte georiënteerde facilitering van natuurlijke processen, heeft Rijkswaterstaat op steeds meer terreinen met de maatschappij te maken. Om de beelden van waternatuur te onderzoeken zijn twee methoden gehanteerd.

Ten eerste zijn rapporten van diverse diensten en directies van Rijkswaterstaat geanalyseerd op de aanwezige beelden.

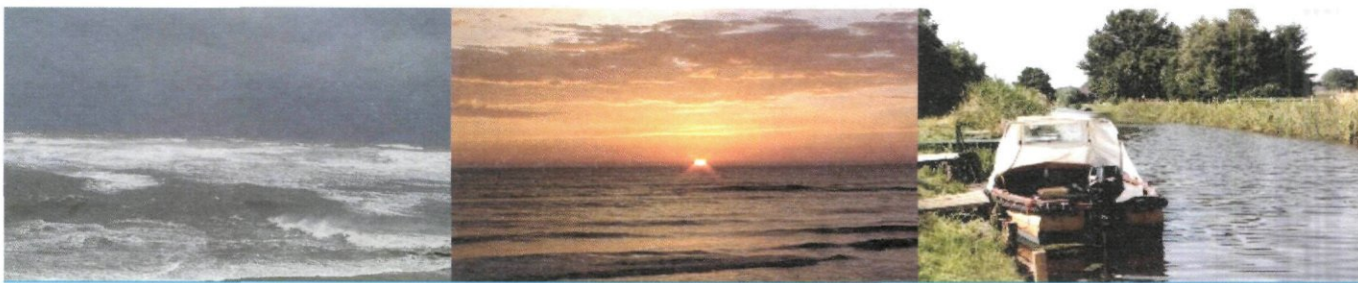
Ten tweede is een enquête afgenomen onder medewerkers. Dezelfde enquête zal in de loop van dit jaar in opdracht van het Natuurplanbureau ook onder burgers worden afgenomen, zodat een vergelijking tussen professioneel betrokken en burgers mogelijk wordt. In dit artikel volgt een bespreking van de belangrijkste resultaten van het onderzoek bij Rijkswaterstaat.

Enquête onder medewerkers

Via internet hebben 625 medewerkers van Rijkswaterstaat een schriftelijke vragenlijst ingevuld. Het belangrijkste onderdeel van deze vragenlijst waren 18 stellingen over waternatuur. Deze stellingen gingen over allerlei soorten water, van de zee tot sloten. Bovendien is in de stellingen onderscheid gemaakt naar drie typen betekenissen. Bij cognitieve betekenissen gaat het om de vraag wat men als echte waternatuur beschouwt. Bij normatieve betekenissen gaat het om de vraag hoe om te gaan met waternatuur. Bij expressieve betekenissen gaat het om de vraag welke waternatuur men waardeert. Stellingen die in de vragenlijst stonden zijn bijvoorbeeld: 'een meer waar veel recreanten komen is geen echte natuur' (cognitief), 'als er behoefte aan bestaat mogen we wisselen in meren uitzetten voor de sportvisserij' (normatief), en 'de zee is het mooist als er niets is dat je herinnert aan de bewoonde wereld' (expressief). Bij iedere stelling mochten de respondenten kiezen in hoeverre men het met de stelling eens was. Door middel van een clusteranalyse zijn mensen gegroepeerd, die over de achttien stellingen sterk overeenkomstige antwoorden laten zien. Daarbij is aangenomen dat mensen die hetzelfde antwoord op de stellingen over waternatuur, ook hetzelfde beeld van waternatuur hebben. Dit beeld is vervolgens door de onderzoekers omschreven en voorzien van namen, op grond van de antwoorden op de stellingen. Mensen hebben dus niet gereageerd op beelden die van tevoren zijn gedefinieerd, maar de beelden zijn door middel van een analyse gevonden. Vervolgens konden de respondenten nog hun voorkeur aangeven bij verschillende omschrijvingen van natuurbeelden en werd hun mening gevraagd ten aanzien van een drietal dilemma's uit het waterbeheer. Tenslotte zaten in de vragenlijst nog een aantal vragen over het soort werk dat men doet, leeftijd, sexe en de opleiding die men genoten heeft. Daarmee is onderzocht of verschillen in waternatuurbeelden samenhangen met bepaalde kenmerken van mensen (alle verbanden die in het artikel worden besproken zijn statistisch significant).

Vijf waternatuurbeelden

Uit de analyse kwamen vijf waternatuurbeelden naar voren. Binnen het wilde waternatuurbeeld (29% van de respondenten) is water alleen natuur als het niet door de mens is beïnvloed, moeten we er niet omwille van de mens ingrijpen en is water het mooist is als je er de hand van de mens niet in terugziet. Binnen het spontane beeld (23%) is ook water dat door de mens is beïnvloed een beetje natuur. Het is beter niet teveel in te grijpen in water omwille van de mens. Water is vooral mooi als je weg bent van de bewoonde wereld. Mensen

Illustratie van de vijf waterbeelden die uit de enquête naar voren komen: het wilde, spontane, ruime, beïnvloede en menselijke waterbeeld.

met het ruime beeld (22%) vinden door de mens beïnvloed water een beetje natuur. Ingrijpen in water omwille van de mens is toegestaan. Water is vooral mooi als je het gevoel hebt weg te zijn van de bewoonde wereld. In het beïnvloede waternatuurbeeld (11%) is water waar de mens duidelijk de hand in heeft ook natuur. Men wil dat men niet ingrijpt in water omwille van de mens. Water waarin sporen van de mens zijn te zien vindt men ook mooi. Binnen het menselijke beeld tenslotte (15%) kan door de mens gevormd water echte natuur zijn. Het is geen probleem om in te grijpen om doelen voor de mens te bereiken. Ook als je de invloed van de mens ervaart kan water mooi zijn. De gevonden beelden van waternatuur komen in grote lijn overeen met in eerder onderzoek gevonden natuurbeelden²⁾: een beeld van waternatuur lijkt daarmee een afgeleide te zijn van een fundamenteel beeld van natuur.

Verschillen tussen mensen

Zowel bij mensen die werken bij de specialistische diensten als bij medewerkers van de regionale directies van Rijkswaterstaat komt het wilde waternatuurbeeld het meest voor. Bij regionale directies wordt dit beeld op de voet gevolgd door het ruime waternatuurbeeld, terwijl bij de specialistische diensten het spontane waternatuurbeeld volgt. Mensen die werken aan beheer en aanleg van water, hebben minder vaak de wilde en spontane waternatuurbeelden dan mensen die werken in beleid, onderzoek en management. Deze uitkomst is goed te begrijpen. Mensen die werken aan beheer en aanleg, zijn vaak op een praktische manier bezig met water, in het veld. Zij komen in aanraking met veel verschillende belangen. Dan is het lastig om er een extreem waternatuurbeeld op na te houden als het wilde of spontane beeld, waarin weinig ruimte is voor menselijke activiteiten. Voor managers en beleidsmakers, die meer op een afstand betrokken zijn bij water, is het eenvoudiger deze extremere beelden aan te hangen. Verder is een verband gevonden tussen de opleiding die men genoten heeft en het beeld van waternatuur. Hoe hoger mensen zijn opgeleid, hoe vaker zij er het wilde en spontane waternatuurbeeld op nahouden. Dit

verband is in eerder onderzoek naar natuurbeelden ook geconstateerd³⁾.

Grondhouding en dilemma's

De vijf beelden zijn niet vijf willekeurig verschillende beelden van waternatuur, maar zijn duidelijk te ordenen op een spectrum van wilde waternatuur tot menselijke waternatuur. Deze ordening is nagenoeg hetzelfde voor cognitieve, normatieve en expressieve betekenissen en daarom lijken deze betekenissen binnen een waterbeeld aan elkaar te worden gekoppeld. Volgens strikt formele logica bestaan geen gronden om deze betekenissen aan elkaar te koppelen. Als men bijvoorbeeld alleen ongerepte zee ziet als echte natuur dan volgt daar nog niet uit dat men vindt dat men nooit mag ingrijpen in de zee. Algemeener gesteld: uit feiten (cognitieve betekenissen) volgen geen normen (normatieve betekenissen). Er schuilt echter wel een culturele logica achter de waterbeelden. In de (Nederlandse) cultuur zijn er redenen om de typen betekenissen aan elkaar te verbinden. Een achterliggende verklaring voor de ordening van waternatuurbeelden, de culturele logica, zou de visie op de verhouding tussen mens en natuur kunnen zijn. Mensen die vinden dat de natuur boven de mens staat, hebben vaker een wild of spontaan waterbeeld; mensen die vinden dat de mens boven de natuur staat, hebben vaker een menselijk waterbeeld. De respondenten kregen drie dilemma's uit het waterbeleid voorgelegd: ruimte voor riviernatuur versus behoud typisch uiterwaarden landschap, helder voedselarm water versus veel vogels, en windmolens in de Noordzee of niet. Mensen met verschillende waternatuurbeelden maken verschillende keuzen bij dilemma's voor waterbeleid. Ook de volgorde van de waterbeelden (wild, spontaan, ruim, beïnvloed en menselijk) komt in de antwoorden op de dilemma's steeds terug. Hoe meer het waternatuurbeeld richting het wilde beeld gaat, hoe vaker men de ontwikkeling van riviernatuur goed beleid vindt, de vermindering van meststoffen goed beleid vindt en de plaatsing van windmolens niet zo goed beleid vindt. De beelden verschillen dus niet alleen tussen mensen, maar de verschillen leiden ook tot verschillende standpunten. De enquête heeft met andere

woorden aangetoond dat de beelden van waternatuur er toe doen. Opvallend was verder dat respondenten van regionale directies het beleid gericht op natuur in de uiterwaarden en helder water in meren minder goed beleid vonden dan de respondenten afkomstig van de specialistische diensten en het hoofdkantoor van Rijkswaterstaat.

Analyse

Uit een inhoudsanalyse van documenten, die zijn vervaardigd in opdracht van diverse diensten en directies van Rijkswaterstaat, bleek tevens een verscheidenheid aan beelden van waternatuur. Niet alleen de beelden van individuele medewerkers verschillen, ook de beelden die, meestal impliciet, in officiële documenten worden uitgedragen lopen uiteen. Bij de documenten die in opdracht van de regionale directies zijn uitgebracht komt het hele palet aan beelden tot uiting, van wilde tot menselijke waternatuur. In sommige documenten domineert een enkel consistent beeld in een document, maar in de meeste documenten komen verschillende beelden in één uiting naar voren. Dit is met name het geval als meerdere instanties aan een document hebben gewerkt. Het gebrek aan consistentie duidt erop dat men zich niet bewust is van de waternatuurbeelden die men heeft, en dat ze daarom alleen impliciet een rol spelen. Bij de documenten van de specialistische diensten (RIZA en RIKZ) is het wilde waternatuurbeeld dominant. Als deze zelfde specialistische diensten aan rapportages in opdracht van regionale directies werken, komt een breder beeld naar voren. Kennelijk laten de specialistische diensten in eigen documenten meer de extremere beelden tot uiting komen, terwijl men in bijdragen aan rapportages van regionale directies rekening houdt met beelden en belangen van de opdrachtgever en andere betrokkenen.

Conclusies

De hoofdconclusie uit dit onderzoek is dat mensen verschillende beelden hebben van waternatuur, lopend van wilde waternatuur tot menselijke waternatuur. Verschillen in beelden leiden bovendien tot verschillen in standpunten over waterbeleid. Het is daarom, zowel bij communicatie over water als binnen

beleid voor water, van belang om hiermee rekening te houden. Juist alledaagse en schijnbaar vanzelfsprekende termen als water en waternatuur zijn termen waar een scala aan betekenissen aan wordt gekoppeld.

Een volgende conclusie is dat mensen die op een praktischer manier betrokken zijn bij water, vaker een beeld van waternatuur hebben waarin meer plaats is voor de mens. Zij kiezen duidelijk minder voor het wilde en spontane beeld. Beleidsmakers kunnen er daarom op rekenen dat extremere standpunten met weinig ruimte voor de mens bij de doorwerking in concrete maatregelen op weerstand zullen stuiten en af zullen zwakken.

Een laatste conclusie luidt dat de beelden van waternatuur een duidelijke ordening kennen. Deze ordening kan begrepen worden als een spectrum waarbij men aan de ene kant vindt dat de natuur boven de mens staat, en aan de andere kant dat de mens boven de natuur staat. Dit biedt houvast om beelden te plaatsen en verschillen tussen beelden te begrijpen. Het maakt, indien men bepaalde aspecten van iemand's beeld van waternatuur kent, de andere aspecten in redelijke mate voorspelbaar.

De beelden van waternatuur zijn natuurlijk niet allesbepalend voor de standpunten over water en waterbeleid. Als men bijvoor-

beeld een concreet belang heeft (zoals het economisch belang van de beroepsvisser), dan zal dit ook een rol spelen in de standpunten. Dit onderzoek heeft echter wel duidelijk gemaakt dat waternatuurbeelden belangrijk zijn. Bewustwording van deze beelden is daarom geen overbodige luxe. ☞

LITERATUUR

- 1) Berg A. van den (1999). *Individual differences in the aesthetic evaluation of natural landscapes*. Rijksuniversiteit Groningen.
- 2) Buijs A. (2000). *Natuurbeelden van de Nederlandse bevolking*. Landschap nr. 2, pag. 97-112.
- 3) Jacobs M., A. van den Berg, F. Langers, R. Kralingen en S. de Vries (2002). *Waterbeelden. Een studie naar de beelden van waternatuur onder medewerkers van Rijkswaterstaat*. Alterra.
- 4) Lengkeek J. (2001). *De culturele en emotionele betekenis van water*.
- 5) Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid en Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek (2000). *Overstromen. Kennis- en innovatieopgaven voor een waterrijk Nederland*.